

ДОВЕДЕННЯ ДО САМОГУБСТВА: ДО ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

BRINGING TO SUICIDE: TO THE ISSUES OF CRIMINAL LEGAL REGULATION

Крайник Г.С., к.ю.н.,
доцент кафедри кримінально-правових дисциплін та адміністративного права
Харківський університет

Коконос В.А., студентка V групи
Інститут прокуратури та кримінальної юстиції
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Людське життя є ціннісною категорією, крізь призму якої оцінюється суспільство в цілому і кожна людина зокрема, як благо. З огляду на це право людини на життя становить основу гуманістичних засад діяльності суспільного організму. Саме тому держава повинна гарантувати кожному індивіду реалізацію цього права за допомогою створення умов гідного та безпечного існування громадян та необхідного рівня правової захищеності.

Статтю присвячено комплексному дослідженню кримінально-правових характеристик складу злочину, передбаченого статтею 120 Кримінального кодексу (далі – КК) України¹. Вивчаються окремі проблемні аспекти правового регулювання доведення до самогубства або замаху на нього. На основі проведеного аналізу запропоновані висновки щодо розуміння понять «доведення до самогубства», «схилання до самогубства» та «інші дії, що сприяють вчиненню самогубства».

У ході дослідження проаналізовано елементи та ознаки складу розглядуваного злочину, розкрито їхній зміст. Зокрема, розглядаються дискусійні питання щодо форми здійснення об'єктивної і суб'єктивної сторін, наводяться позиції відомих учених у галузі кримінального права з цього питання. Крім цього, робляться висновки стосовно переваг та недоліків нової редакції статті 120 КК України, зокрема змін, внесених у цю норму 8 лютого 2018 р. Наводяться статистичні відомості про стан, структуру й динаміку злочину, причини та умови, які сприяють його вчиненню, досліджено елементи й ознаки складу доведення до самогубства, виявлено окремі недоліки в законодавчому формулюванні ст. 120 КК України.

У статті розглядаються окремі норми кримінальних кодексів зарубіжних країн у частині доведення до самогубства, на підставі чого проводиться порівняльне дослідження кримінального законодавства деяких сучасних держав. На основі викладеного було розроблено науково обґрунтовані пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного закону про кримінальну відповідальність (ст. 120 Кримінального кодексу України), наприклад, змінити чинну редакцію ч. 1 ст. 120 КК України з урахуванням європейського досвіду (КК Королівства Іспанія, КК Французької Республіки, КК Республіки Польщі та ін.), вилучивши всі способи вчинення злочину; сформулювати ч. 1 ст. 120 КК України таким чином: «доведення до самогубства або замаху на самогубство або інші діяння, що сприяють вчиненню самогубства, карається...» тощо).

Ключові слова: злочин, доведення до самогубства, кримінально-правова характеристика, кваліфікуючі ознаки, кримінальна відповідальність.

Human life is a valuable category, as through its prism it is evaluated the society as a whole and each person in particular as a good. Therefore, the human right to life is the basis of the humanistic foundations of the social organism. That is why the state must guarantee the realization of this right by every individual in the way of creating conditions for a dignified and safe existence of citizens and the necessary level of legal protection.

The article is devoted to a comprehensive study of the legal characteristics of the crime under Article 120 of the Criminal Code of Ukraine. Some problematic aspects of the legal regulation of leading to suicide or its attempt are studied. Based on the analysis, the conclusions on the understanding of the concepts of "leading to suicide", "suicidal tendencies" and "other actions that contribute to suicide" are proposed.

During the research the elements and signs of the composition of the considered crime are analyzed, their content is revealed. In particular, the issues of discussion on the form of implementation of the objective and subjective parties are considered, the positions of well-known scholars in the field of criminal law on this issue are given. In addition, conclusions are drawn regarding the advantages and disadvantages of the new version of Article 120 of the Criminal Code of Ukraine. First of all, about the amendments made to this norm on February 8, 2018. There were given the statistics on the state, structure and dynamics of the crime, the causes and conditions that contribute to its commission, investigated the elements and signs of suicide, identified some shortcomings in the textual legal form of Art. 120 of the Criminal Code of Ukraine.

The article considers some norms of criminal codes of foreign countries in terms of leading to suicide, on the basis of which was done a comparative study of criminal law of some modern states. On this basis there were substantiated scientific proposals aimed at improving the current law on criminal liability (Art. 120 of the Criminal Code of Ukraine), were developed, for example, to change the current version of Part 1 of Art. 120 of the Criminal Code of Ukraine, taking into account the European experience (the Criminal Code of the Kingdom of Spain, the Criminal Code of the French Republic, the Criminal Code of the Republic of Poland, etc.), removing all methods of committing a crime; formulate Part 1 of Art. 120 of the Criminal Code of Ukraine thus "leading to suicide or attempted suicide or other acts that contribute to suicide – is punished..." etc.).

Key words: crime, suicide attempt, criminal and legal characteristics, qualifying attributes, criminal liability.

Вступ. Здійснення реформи щодо вдосконалення українського законодавства має реалізовуватися у відповідності з конституційним принципом, який заявляє про права людини на життя, здоров'я, гідність, недоторканність, захищеність, а також визначає суспільну значимість правової та соціальної політики держави. Говорячи про гарантованість прав і свобод людини і громадянина в Україні, слід зазначити, що їх забезпечення реалізується у відповідності до норм міжнародного права.

У зв'язку з актуалізацією проблеми самогубств у останні роки Верховна Рада 8 лютого 2018 р. ухвалила закон «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства)». Викладена в новій редакції ст. 120 КК встановила кримінальну відповідальність за схилання до самогубства та вчинення інших дій, які сприяють вчиненню суїциду [1]. Це пов'язано з активним розвитком всесвітньої мережі Інтернет, унаслідок чого виникли нові способи вчинення злочинів, пов'язаних з доведенням до самогубства.

Однією з причин відносно невеликої кількості відкритих кримінальних проваджень (станом на листопад

¹ Відповідно до ст. 12 КК України це – нетяжкий злочин (ч. 1 та ч. 2 ст. 120) та тяжкий злочин (ч. 3 ст. 120).

2020 року – 72) за злочин, пов'язаний із доведенням до самогубства, є недосконалість чинного кримінального законодавства, на що справедливо вказується в пояснювальній записці до проекту Закону «Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства)» [1].

Ознаки складу злочину в діяннях, пов'язаних з доведенням до самогубства, досить складно встановити і підтвердити, що зумовлює практичну складність притягнення обвинувачених до кримінальної відповідальності. З січня по листопад 2020 року включно в Україні за злочин, передбачений ст. 120 КК, жодне провадження не було направлено до суду. У зв'язку з цим підтверджується актуальність дослідження проблем кваліфікації та регламентації відповідальності за дане злочинне діяння.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика криміналізації злочину, передбаченого статтею 120 КК України, кримінально-правове дослідження його складу знайшли своє висвітлення в роботах таких науковців, як О.А. Гусак, В.О. Кірієнко, О.О. Колінько, Л.І. Керик, А.А. Поліди, А.П. Тищенко, О.В. Шаповалов, І.М. Шестопалова, Н.М. Ярмиш та інших фахівців у галузі кримінального права. Однак більшість авторів висвітлили лише окремі питання щодо кримінальної відповідальності за доведення до самогубства, тоді як комплексних кримінально-правових наукових досліджень проблем кваліфікації відповідних злочинних діянь здійснено значно менше. До останніх слід віднести роботи І.М. Шестопалової та О.А. Гусак [2; 3]. Дослідження В.О. Кірієнко присвячене кримінально-правовим та криминологічним засадам запобігання доведенню особи до самогубства або до замаху на самогубство [4].

Л.І. Керик навела в дисертації ретельну криміналістичну характеристику цього злочину, вказала на необхідність проведення відповідних експертиз (судово-медичної та судово-психіатричної) [5]. Д.А. Кривоконь дослідила склад доведення до самогубства, проаналізувавши всі його елементи [6]. У статті О.О. Колінько проводиться порівняння ст. 120 КК України «Доведення до самогубства» з аналогічними нормами іноземних держав [7]. Аналіз способів учинення розгляданого злочину у своєму дослідженні робить Н.М. Ярмиш [8].

Окремо слід навести дослідження, які виникли після травня 2016 р. як реакція на діяльність у соціальних мережах груп «Синій кит», «Розбуди мене о 4:20» тощо. Зокрема, К.Ю. Новікова, аналізуючи попередню редакцію ст. 120 КК України та розглядаючи приклад соціальних мереж, зазначала, що доведення до самогубства може вчинюватись шляхом обману, підкупу та саме сприянням вчиненню самогубства, і пропонувала криміналізувати відповідні способи доведення до самогубства або замаху на самогубство [9, с. 196], оскільки в той час їх застосування виключало кваліфікацію за ст. 120 КК України. Про потреби внесення невідкладних законодавчих змін у ст. 120 КК України згодом висловилися Д.А. Кривоконь [6, с. 890, 891]. Ці дослідження об'єднує також те, що в них пропонували розширити зміст ст. 120 КК України, тоді як був й інший шлях – скасування способів учинення цього злочину, що теж призвело б до розширення можливості притягнення до кримінальної відповідальності за доведення до самогубства.

Разом із тим внесені зміни до статті 120 КК викликають необхідність тлумачення оновленого поняття «доведення до самогубства» та потребують поглибленого наукового дослідження.

Метою статті є формулювання науково обґрунтованих висновків на підставі проведення аналізу складу злочину доведення до самогубства, порівняльного дослідження вітчизняного закону про кримінальну відповідальність і кримінального законодавства деяких зарубіжних країн.

Виклад основного матеріалу. За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, в другій половині ХХ століття самогубства посіли четверте місце в переліку причин смертності взагалі й перше місце серед смертей унаслідок насильницьких дій [10]. Дані статистики свідчать про постійне зростання рівня самовбивств і спроб самогубства в останнє десятиліття у всьому світі та в Україні зокрема.

Поняття «самогубство» (або «суїцид») походить від латинського слова «sui caedere», що означає «вбивати себе». Згідно з тлумачним словником самогубство – це усвідомлене і навмисне позбавлення себе життя, як правило, самостійне і добровільне [11]. Тобто це умисне позбавлення себе життя, де причиною загиніти є дії самого потерпілого без тиску з боку третіх осіб. Важливим моментом є те, щоб дії були орієнтовані на самого себе, на позбавлення себе життя.

Самогубство – одне з найбільш суперечливих понять у суспільній свідомості і в юридичній науці. Дотепер не встановлені певні чинники, які сприяють його вчиненню. Як слушно зазначає Л.М. Шестопалова, в цьому понятті міститься досить широкий спектр причин – від психологічних розладів і міжособистісних відносин у сім'ї та суспільстві до непродуманої державної соціально-економічної політики [2, с. 2]. Враховуючі статистичні дані ВООЗ, можна стверджувати, що причини більшості вчинених суїцидів мають саме соціальний характер, так само, як і чинники вчинення злочину, пов'язаного з доведенням до самогубства чи замаху на нього. Про це свідчать також узагальнення, розроблені В.О. Кірієнко, відповідно до яких головними детермінантами, що впливають на рівень доведення до самогубства, є такі: неналежна профілактична робота (36,5%); хуліганське спрямування особи злочинця (34,2%); психічні аномалії (26,0%); вчинення злочину заради «гри» (22,6%); неблагополуччя родини (10,7%); неефективність притягнення до кримінальної відповідальності за злочин, передбачений ст. 120 КК (7,7%) [4, с. 8]. Таким чином, доведення до самогубства – злочин, який становить суттєву суспільну небезпечність, адже наслідком його вчинення є не лише посягання на життя людини, а й негативний вплив на нормальне функціонування соціуму.

На основі статистичних даних, опублікованих на сайті Офісу Генеральної прокуратури, визначено, що станом на листопад 2020 року облікованих проваджень за період з 1 січня 2020 р. за доведення до самогубства по державі – 72, тоді як направлених з обвинувальним актом до суду – 0. Стосовно всіх зареєстрованих кримінальних правопорушень, передбачених ст. 120 КК України, не прийнято ніякого рішення [12]. В Єдиному державному реєстрі судових рішень містяться лише 11 обвинувальних вироків, винесених до 1 січня 2019 року. Після і на момент проведення дослідження – жодного. Усього кримінальних проваджень, щодо яких винесено судові рішення, – 191 до 1 січня 2019 року, більшість з яких – це ухвали, прийняті під час проведення досудового розслідування [13].

На підставі викладеної вище статистичної інформації можна зробити висновок про те, що наведені цифри не відображають реального стану речей. Отже, юридична недосконалість норми, складність створення доказової справи з цієї категорії проваджень зумовили зміни до статті 120 КК України, внесені 8 лютого 2018 року. Викладена в новій редакції частина перша статті 120 КК України розширює перелік кримінально-караних способів учинення цього злочину, що заслуговує досить позитивної оцінки, оскільки внесені зміни спрямовані на протидію суїцидам та заповнюють прогалину в законодавстві, пов'язану з відсутністю кримінальної відповідальності за будь-яке сприяння особі у вчиненні нею самогубства чи замаху на нього.

Однак ретельний аналіз чинної редакції статті 120 КК України дозволяє дійти висновку щодо необхідності подальшого вдосконалення окремих її положень.

Законом від 8 лютого 2018 р. ч. 1 ст. 120 КК була доповнена положеннями, відповідно до яких доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, систематичного приниження її людської гідності або систематичного протиправного примусу до дій, що суперечать її волі, схиляння до самогубства, а також інших дій, що сприяють учиненню самогубства, карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

Щоб надати даному злочину правильної кваліфікації та визначити кримінальну відповідальність доведення до самогубства, виникає необхідність аналізу нормативно-правової бази, що складається з норм Особливої частини КК.

Розглядаючи склад цього злочину, зазначимо, що його родовим об'єктом є суспільні відносини, пов'язані із забезпеченням конституційного права людини на життя і здоров'я. Благотворно, на яке вчиняється посягання, підтверджується його суспільна небезпечність. Додатковим об'єктом слід вважати честь та гідність особи, на які поряд з основним об'єктом здійснюють негативний вплив. Даний злочин має матеріальний склад, тобто є закінченим з моменту доведення до самогубства або замаху на нього [14]. Також слід зазначити, що він може мати ознаки продовжуваного злочину, інакше кажучи, може вчинятися декількома діями, що об'єднані єдиним злочинним наміром.

Обов'язковими ознаками об'єктивної сторони складу злочину, передбаченого ст. 120 КК у чинній редакції, на наш погляд, є його діяння, наслідки, причинний зв'язок та спосіб (щодо окремих діянь).

Діяння може бути у формі дії або бездіяльності: 1) доведення до самогубства або замаху до самогубства – як фізичні, так й інформаційні дії; 2) схиляння до самогубства – інформаційні дії; 3) інші дії, що сприяють вчиненню самогубства – лише дії (як фізичні, так й інформаційні дії). У формі бездіяльності – доведення до самогубства або замаху до самогубства – як фізичні дії, так й інформаційні дії. Бездіяльність у цьому випадку передбачає ненадання харчування, одягу, житла особою, яка зобов'язана за законом піклуватися про потерпілого.

При цьому, на нашу думку, не можна погодитись із законодавчим формулюванням «інші дії, що сприяють вчиненню самогубства». А.В. Горностай визнає можливість учинення замаху на злочин як шляхом вчинення дій, так і бездіяльності [15, с. 47–48]. Погоджуючись із наведеним судженням, слід зазначити, що обмеження діяння у ст. 120 КК України лише діями недоцільне, оскільки звужує можливості притягнення винних до кримінальної відповідальності. Тому більш вдалим є формулювання у ч. 1 ст. 120 КК України «інші діяння, що сприяють вчиненню самогубства».

Спосіб може бути різним: 1) жорстоке поводження з особою; 2) шантаж; 3) систематичне приниження людської гідності; 4) систематичний протиправний примус до дій, що суперечать її волі. У зв'язку із зазначеним виникає необхідність детальніше розглянути об'єктивну сторону досліджуваного складу злочину. Дуже важливо, що способи вчинення злочину є вичерпними лише для доведення до самогубства або замаху до самогубства. Щодо схиляння до самогубства та інших дій, що сприяють учиненню самогубства, то тут спосіб може бути будь-яким, на кваліфікацію за ст. 120 КК України не впливає.

Жорстоке поводження визначається як заподіяння потерпілій особі фізичних чи моральних страждань. Пленум Верховного Суду України роз'яснює свою правову позицію щодо розуміння цього поняття в постанові від 07.02.2003 р. № 2 «Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи», відповідно до якої «під жорстоким поводженням слід розуміти безжалісні, грубі діяння, які завдають потерпілому фізичних чи психічних страждань (мордування, систематичне заподіяння

тілесних ушкоджень чи побоїв, позбавлення їжі, води тощо)» [16]. Загалом, це різні форми впливу на потерпілого, що характеризуються крайнім ступенем антигуманності.

Як слушно зазначає О.А. Гусак, під шантажем слід розуміти «заякування винним потерпілого, завданням йому шкоди шляхом розголошення як дійсних, так і неправдивих конфіденційних відомостей, які останній бажає зберегти в таємниці, а також заподіянням іншої шкоди з метою поставити потерпілого в залежне становище або створити іншу, вигідну для винного, обстановку» [3, с. 11]. Слід наголосити, що ці відомості можуть як відповідати дійсності, так і бути помилковими. Важливим є саме характер ставлення до них потерпілого, факт того, що він не бажає їх розголошувати.

Систематичне приниження честі й гідності особистості передбачає продовжувану психічну або фізичну дію, спрямовану на потерпілого [9]. Під таким способом доведення до самогубства розуміється продовжуване вчинення з єдиною метою дії принизливого характеру, що можуть виражатися в нанесенні образ, поширенні наклепницьких відомостей, цькуванні тощо.

Певні протиріччя викликає тлумачення ознаки «систематичне». Зазначимо, що під систематичністю розглядають неодноразове применшення гідності особи [17, с. 301–302]. Однак виникають сумніви щодо доцільності застосування введеної законодавцем приставки «систематичного» приниження людської гідності. З одного боку, навіть одиничний акт такої дії може довести до самогубства. Варто наголосити, що в цьому випадку йдеться про прямий умисел з боку особи, яка вчиняє злочин. Тобто важливим у цьому аспекті є те, щоб винна особа усвідомлювала, що завдані образи мають руйнівний вплив на потерпілого. З іншого боку, це створить додаткові складнощі із встановленням форми вини на практиці. Отже, це питання досить дискусійне і потребує поглибленого дослідження.

Систематичний протиправний примус до дій, що суперечать бажанню потерпілого, передбачає застосування по відношенню до особи певних заходів психологічного чи фізичного впливу, всупереч її волі, з метою спонукання до вчинення будь-яких діянь. Він може здійснюватися за допомогою насильства, погроз чи інших подібних прийомів.

Особливої уваги потребує розгляд нових способів здійснення об'єктивної сторони злочину, передбачених диспозицією частини першої статті 120 КК України, – схиляння до самогубства, а також інші дії, що сприяють учиненню самогубства. Встановлення відповідальності за ці форми доведення до суїциду, які раніше були за межами кримінально-правового регулювання, є позитивним кроком з огляду на високий ступень їх суспільної небезпечності. Однак виникають питання щодо тлумачення цих понять, оскільки законодавець не закріплює переліку способів учинення цих дій. На нашу думку, Верховний Суд має висловити власну правову позицію щодо трактування цих понять, оскільки занадто розширене їх розуміння є неприпустимим.

Під схилянням до самогубства передусім потрібно розуміти будь-які умисні ненасильницькі дії, спрямовані на виникнення в іншій особі бажання вчинити суїцид. Цей спосіб здійснення об'єктивної сторони зазначеного злочину може реалізовуватися у формах пропозиції, умовляння, поради, переконування особи тощо. Однак це питання є досить неконкретизованим і потребує подальшого дослідження своєї суті.

Щодо встановлення кримінальної відповідальності за «інші дії, що сприяють вчиненню самогубства», то слід зазначити, що таке визначення об'єктивної сторони складу злочину не суперечить положенням, передбаченим у п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України, згідно з якими за діяння, які є злочинами, відповідальність визначається винятково законами. Такі оціночні ознаки сприяють роз-

ширеному плуначенню сенсу статті 120 КК та дозволяють правоохоронним органам збільшити можливості притягнення до кримінальної відповідальності за доведення до самогубства, що відповідає положенням про людину як найвищу цінність (ст. 3 Конституції України) та про обов'язок держави захищати життя людини (ст. 27 Конституції України). Отже, хоча вони й потребують регламентації Кримінальним кодексом України, проте, як показала практика, передбачити вичерпний перелік способів доведення до самогубства неможливо, а тому є виправданою вказівка на «інші дії, що сприяють вчиненню самогубства». У цьому питанні вітчизняним законодавцям буде корисним міжнародний досвід кримінально-правового регулювання доведення до самогубства.

Що стосується кримінального законодавства більшості західноєвропейських країн, то злочином переважно вважаються такі дії, як схилення до акту самогубства, сприяння або пособництво в ньому.

У ч. 1 ст. 143 КК Королівства Іспанія передбачена кримінальна відповідальність за доведення до самогубства (карається позбавленням волі від 4 до 8 років), а у ч. 2 ст. 143 КК – за сприяння вчиненню самогубства (карається позбавленням волі від 2 до 5 років) [18, с. 79].

У швейцарському кримінальному кодексі в ст. 155 вказується, що ті, «хто з корисливих мотивів схиляє когонебудь до самогубства або надає йому в цьому допомогу, якщо відбувається самогубство або замах на нього, то покаранням є каторжна в'язниця строком до 5 років або тюремне ув'язнення» [19]. Аналогічна норма закріплена на законодавчому рівні в Данії та Швеції. У КК Австрії передбачається відповідальність за «схилення до самогубства і надання допомоги потерпілому в цьому» [20].

Відмінною особливістю кримінального законодавства Французької Республіки є те, що в ст. 223-13 на законодавчому рівні закріплюється відповідальність за рекламування та пропагування товарів, послуг, засобів чи методів, у результаті застосування яких з'являється можливість заподіяння собі смерті. За підбурювання особи до самогубства (ст. 223-13) передбачено три роки тюремного ув'язнення та штраф у розмірі 45 000 євро, якщо підбурювання спричинило самогубство або спробу самогубства. Кваліфікуючою ознакою є неповноліття потерпілого – до досягнення 15-ти років (покарання – п'ять років тюремного ув'язнення та штраф у розмірі 75 000 євро) [21, с. 111].

Кримінальне покарання винного, який шляхом умовлянь або надання допомоги приводить людину до спроби самогубства, передбачено і в ст. 151 КК Республіки Польщі – від 3 місяців до 5 років (при цьому не містить кваліфікуючих ознак) [22, с. 62–63].

Склад доведення до самогубства міститься і в законодавстві інших держав. У ст. 83 КК Аргентини йдеться, що «карається позбавленням волі на строк від одного року до чотирьох років тюремного ув'язнення той, хто підбурював іншого до вчинення самогубства або посприяв здійсненню самогубства. Покарання призначається як у випадку доведеної до кінця, так і в разі незакінченої спроби самогубства» [23].

У США відсутня єдина кримінально-правова система, в кожному штаті застосовуються автономні законодавчі системи. Якщо проаналізувати кримінальне законодавство окремо взятих штатів, то можна відзначити, що норми кримінальної відповідальності в них часто суперечать один одному.

Як бачимо, на відміну від вітчизняного формулювання доведення до самогубства, де розширено перелік способів доведення до самогубства (ст. 120 КК України), у ст. 143 КК Королівства Іспанія, ст. 223-13 КК Французької Республіки, ст. 151 КК Республіки Польщі взагалі не зазначено жодного способу доведення до самогубства, що відповідає потребам практики, оскільки жоден спосіб не має переваги над іншим, найважливіше – захист

життя людини. Тому пропонуємо змінити чинну редакцію ч. 1 ст. 120 КК України з урахуванням європейського досвіду, вилучивши всі способи.

З огляду на проаналізовані норми кримінальних кодексів різних держав світу під іншими діями, що сприяють учиненню самогубства, слід розуміти насамперед «пособництво» та «підбурювання» до нього. Суб'єкт даного складу злочину – загальний, тобто фізична осудна особа (громадянин України, громадянин іноземної держави, особа без громадянства), яка до моменту вчинення злочину досягла шістнадцятирічного віку.

Суб'єктивна сторона виражається в психічному ставленні особи до вчиненого нею діяння (дії або бездіяльності) і його суспільно небезпечних наслідків. Вина – обов'язкова ознака суб'єктивної сторони. Кримінальна відповідальність за невинне заподіяння шкоди не допускається. У випадках доведення особи до самогубства це положення має особливе значення. Адже тут необхідним є встановлення саме цілеспрямованих дій особи, що сприяли формуванню рішучості потерпілого на позбавлення себе життя. В іншому випадку будь-який факт самогубства в результаті якого-небудь зовнішнього впливу, що не переслідує мети доведення до самогубства особи, наприклад, відмова у взаємності в любові, затримка заробітної плати на роботі, словесна репліка або негативне побажання особи, сказане в пориві гніву, може бути розцінений як доведення до самогубства. Доведення до самогубства – це усвідомлена діяльність винної особи, яка формує у потерпілого стійку мотивацію на самогубство.

Професори М.І. Бажанов та В.В. Сташис указували, що суб'єктивна сторона доведення до самогубства визначається виною, яка може бути як у формі умислу, так і у формі необережності [24, с. 33]. Цю позицію підтримує і Л.М. Шестопалова [2, с. 11]. Професор В.К. Гришук вважає, що суб'єктивна сторона цього складу злочину характеризується прямим умислом щодо діяння та умислом або необережністю щодо наслідків [25, с. 129]. Ми погоджуємося з такою позицією В.К. Гришука, оскільки він більш конкретизовано розглядає психічне ставлення окремо до діяння та наслідків. У разі призначення покарання встановлення форми вини у ставленні до суспільно небезпечних наслідків є важливим, оскільки впливає на строк покарання: за доведення до самогубства або замаху на самогубство, що вчинене умисно, має бути більший строк покарання, а за вчинене з необережності має бути менший строк покарання.

До речі, коли особа вчиняє кримінальне правопорушення, регламентоване статтею 152 КК України (звалтування), вона може не передбачати можливості настання наслідків у виді вчинення самогубства потерпілим (ч. 5 ст. 152 КК України). При цьому додаткова кваліфікація за ст. 120 КК України не потрібна.

Статтею 120 Кримінального кодексу ч. 2 передбачається ряд кваліфікуючих ознак, що підвищують ступінь суспільної небезпечності даного злочину, вчиненого за їх наявності. До них належить учинення діяння: щодо особи, яка завідомо для винного перебуває в матеріальній чи іншій залежності від нього; щодо двох або більше осіб. Особливо кваліфікуюча ознака вказана у ч. 3 – щодо неповнолітнього.

Водночас заслуговує на підтримку пропозиція Д.А. Кривоконь доповнити перелік суб'єктів цього складу злочину вказівкою на службову особу [6, с. 891], оскільки дії службових осіб можуть підвищити суспільну небезпечність учиненого злочину. При цьому пропонуємо здійснити таку вказівку в ч. 2 ст. 120 КК України. Також у ч. 2 ст. 120 КК України варто додати іншу кваліфікуючу ознаку – вчинення групою осіб, тому що в одних випадках такі групові дії підвищують суспільну небезпечність учиненого злочину, а в інших – без сприяння співучасників учинення цього злочину було би взагалі неможливим.

Висновки. Варто зазначити, що кримінальне законодавство в частині доведення до самогубства потребує змін та конкретизації змісту окремих понять. Зокрема, слід зберегти кримінальну відповідальність за «інші дії, що сприяють вчиненню самогубства», тому що таке визначення об'єктивної сторони складу злочину не суперечить положенням, передбаченим у ст. 3, ст. 27, п. 22 ч. 1 ст. 92 Конституції України. Бажано Верховному Суду України розробити понятійно-категоріальний апарат, що буде роз'яснювати поняття «доведення до самогубства», «схиляння», «сприяння» і тлумачити відповідні дефініції.

На нашу думку, у зв'язку з високою латентністю цього кримінального правопорушення та його підвищеною суспільною небезпечністю слід внести окремі зміни та доповнення до статті 120 Кримінального кодексу України, які б сприяли вдосконаленню національного законодавства, а також слугували якісною нормативною підтримкою слідчо-розшукової діяльності компетентних органів дер-

жави для протидії доведенню до самогубства. Зокрема, пропонуємо: 1) змінити чинну редакцію ч. 1 ст. 120 КК України з урахуванням європейського досвіду (ст. 143 КК Королівства Іспанія, ст. 223-13 КК Французької Республіки, ст. 151 КК Республіки Польщі та ін.), вилучивши всі способи вчинення злочину; 2) сформулювати ч. 1 ст. 120 КК України таким чином: «доведення до самогубства або замаху на самогубство або інші діяння, що сприяють вчиненню самогубства, карається...»; 3) доповнити цю статтю приміткою, в якій слід розкрити поняття «інші діяння, що сприяють вчиненню самогубства»; 4) ввести у ч. 2 цієї статті додаткові кваліфікуючі ознаки: а) вчинення злочину службовою особою та б) групою осіб.

Слід урахувувати під час призначення покарання форму вини у ставленні до суспільно небезпечних наслідків – за доведення до самогубства або замаху на самогубство, що вчинене умисно або з необережності, мають бути різні строки покарання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо встановлення кримінальної відповідальності за сприяння вчиненню самогубства) : Пояснювальна записка до проекту Закону від 8 лютого 2018 р. №2292-VIII. URL: https://ips.ligazakon.net/document/view/gH35k00a?ap=4&ed=2016_02_17 (дата звернення: 02.12.2020).
2. Шестопалова Л.М. Самогубство та доведення до самогубства: заходи протидії : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 2001. 20 с.
3. Гусак О.А. Кримінально-правова характеристика доведення до самогубства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Одеса : Нац. ун-т «Одеська юридична академія», 2014. 20 с.
4. Кірієнко В.О. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання доведенню особи до самогубства або до замаху на самогубство : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків : ХНУВС, 2017. 18 с.
5. Керик Л.І. Криміналістична характеристика та основи розслідування доведення до самогубства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 ; Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого». Харків, 2013. 20 с.
6. Кривоконь Д.А. Доведення до самогубства: кримінально-правовий аналіз. *Молодий вчений*. 2017. № 11. С. 888–892.
7. Колінько О.О. Доведення до самогубства: порівняльна характеристика українського і зарубіжного кримінального законодавства. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 1. С. 258–264.
8. Яримш Н.М. Жорстоке поведження як одна з форм доведення до самогубства. *Право України*. 1992. № 7. С. 45–46
9. Новікова К.Ю. Відповідність статті Кримінального кодексу України «доведення до самогубства» реаліям сьогодення. *XIII міжнародна Інтернет-конф. «Від громадського суспільства – до правової держави» (27 квітня 2017 р., м. Харків)*. Харків : Харківський нац. ун-т імені В.Н. Каразіна, 2017. 340 с. С. 195–197.
10. Сайт ВООЗ. URL: <https://www.who.int/news/item/09-09-2019-suicide-one-person-dies-every-40-second> (дата звернення: 02.12.2020).
11. Тлумачий словник. URL: <http://sum.in.ua/s/samoghubstvo> (дата звернення: 02.12.2020).
12. Сайт Офісу Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/index.html> (дата звернення: 08.12.2020).
13. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <http://reyestr.court.gov.ua> (дата звернення: 08.12.2020).
14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. URL: <http://yurist-online.com/ukr/uslugi/yuristam/kodeks/024/118.php> (дата звернення: 08.12.2020).
15. Горностай А.В. Кримінальна відповідальність за замах на злочин. Харків : Юрайт, 2013. 232 с.
16. Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи : Постанова Пленуму ВСУ від 07.03.2003 р. № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0002700-03> (дата звернення: 09.12.2020).
17. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. Київ : Юридична думка, 2012. 1316 с.
18. Кримінальний кодекс Королівства Іспанія / під ред. В.Л. Менчинського ; переклад на українську мову О.В. Лішевської. Київ : ОВК, 2017. 284 с.
19. Уголовный кодекс Швейцарии. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2002. 350 с.
20. Уголовный кодекс Австрии. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2004. 352 с.
21. Кримінальний кодекс Французької Республіки / під ред. В.Л. Менчинського ; переклад на українську мову К.І. Мазуренко. Київ : ОВК, 2017. 348 с.
22. Кримінальний кодекс Республіки Польща / під ред. В.Л. Менчинського ; переклад на українську мову В.С. Станіч. Київ : ОВК, 2017. 138 с.
23. Уголовный кодекс Аргентины. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. 240 с.
24. Сташис В.В., Бажанов М.І. Злочини проти життя, здоров'я, волі і гідності особи : конспекти лекцій. Харків : Укр. юрид. акад., 1992. 52 с.
25. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д.С. Азаров, В.К. Гришук, А.В. Савченко / за заг. ред. О.М. Джужі, А.В. Савченка, В.В. Чернея. Київ : Юрінком Інтер, 2016. 1064 с.

**РАННІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ КРИМІНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА,
ПОВ'ЯЗАНОГО З РЕАЛІЗАЦІЄЮ СВОБОДИ ВІРОСПОВІДАННЯ****EARLY STAGES OF THE FORMATION OF CRIMINAL LEGISLATION RELATED
TO THE EXERCISE OF FREEDOM OF RELIGION**

Лук'яненко С.О., аспірант кафедри кримінального права
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена ретроспективному аналізу законодавства, яке на певних етапах розвитку вітчизняної держави і права регулювало свободу совісті та віросповідання, що дало змогу оцінити це соціально-правове явище в багатомірній площині від казуїстичних форм правового контролю над ним до його уніфікованої кодифікації. На дохристиянському етапі розвитку давньослов'янської цивілізації не існувало як таких норм позитивного права, адже правові відносини тоді регулювалися відповідними звичаями, зокрема релігійними, які склали значну частину світогляду давніх слов'ян. Відповідно, кримінально-правові норми тих років були пронизані містичною, сакральною сутністю приписів і мали теологічний відтінок. Відомості про ці звичаї дійшли до наших часів у вигляді сказань, літописів та інших подібних джерел. Дохристиянський етап розвитку законодавства на східнослов'янських територіях характеризувався пануванням язичеських релігій. Як релігійний проступок розглядалось богохульство як поведінка, що була пов'язана з порушенням волі богів, яка нібито транслювалася жерцями, або нехтуванням установленнями волхвів щодо дотримання язичеських релігійних звичаїв, обрядів і ритуалів. Також кримінальним правопорушенням, прямо пов'язаним з вірою та релігією, було святотатство як прояв образи, зневаги церковної святині, що у давніх слов'ян у ті дохристиянські часи могло виражатися у діях, пов'язаних з порушенням меж певних сакральних зон, а залежно від мети такого діяння призначалося відповідне покарання. Зокрема, проникнення для наруги над ідолом за релігійними або хуліганськими мотивами каралося досить суворо. Також встановлювалися заборони на спілкування з чужинцями або, навпаки, на неповажне ставлення до чужинців, обмеження прав на здійснення відповідних ритуалів тощо. Найпоширенішими покараннями за такі діяння були громадське засудження, вигнання з громади, нанесення тілесного ушкодження та смертна кара.

Ключові слова: кримінальне право, кримінальне правопорушення, свобода віросповідання, богохульство, святотатство, покарання.

The article is devoted to a retrospective analysis of legislation, which at certain stages of development of the national state and law regulated freedom of conscience and religion, which made it possible to assess this socio-legal phenomenon in a multidimensional plane, starting from casuistic forms of legal control over it and ending with its unified codification. At the pre-Christian stage of the development of the ancient Slavic civilization, there were no norms of positive law as such, because legal relations at that time were regulated by the corresponding customs, including religious ones, which constituted a significant part of the worldview of the ancient Slavs. Accordingly, the criminal law norms of those years were permeated with the mystical, sacred essence of the prescriptions and had a theological connotation. Information about these customs has come down to our days in the form of legends, chronicles and other similar sources. The pre-Christian stage in the development of the relevant legislation in the East Slavic territories was characterized by the dominance of pagan religions. As a religious offense, behavior was considered that was associated with a violation of the will of the gods, which, as it were, was broadcast by the priests, or the disregard for the magi's instructions to observe pagan religious customs, rituals and rituals. Also, a criminal offense directly related to faith and religion was sacrilege as a manifestation of offense, disregard for church relics, among the ancient Slavs in those pre-Christian times it could be expressed in actions related to violation of the boundaries of certain sacred zones, and depending on the purpose of such an act, it was appointed appropriate punishment. In particular, penetration to desecrate an idol for religious or hooligan reasons was punished quite severely. Also, prohibitions were established on communication with foreigners, or, conversely, on disrespectful attitude towards strangers, restrictions on the rights to carry out the corresponding rituals, and the like. In general, the most common punishments for such acts were public condemnation, expulsion from the community, bodily harm, and the death penalty.

Key words: criminal law, criminal offense, freedom of religion, blasphemy, sacrilege, punishment.

Постановка проблеми. Ретроспективний аналіз законодавства, яке на певних етапах розвитку вітчизняної держави і права регулювало свободу совісті та віросповідання, дав змогу оцінити це соціально-правове явище в багатомірній площині від казуїстичних форм правового контролю над ним до його уніфікованої кодифікації [1, с. 14].

На дохристиянському етапі розвитку давньослов'янської цивілізації не існувало як таких норм позитивного права. Правові відносини тоді регулювалися відповідними звичаями, відомості про які дійшли до наших часів у вигляді сказань, літописів та інших подібних джерел, що, відповідно, не може слугувати гарантією достовірності таких джерел та їх релевантності щодо наукового дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти проблеми кримінально-правової охорони свободи совісті та віросповідання досліджувались вітчизняними та зарубіжними фахівцями, такими як Ю.В. Александров, О.А. Альонкін, Г.З. Анашкін, П.П. Андрушко, Ю.В. Баулін, В.І. Борисов, С.Я. Булатов, П.А. Воробей, В.О. Глушков, В.В. Голина, В.К. Гришук, Н.О. Гуророва, І.М. Даньшин, О.М. Джужа, А.П. Закалок, А.Ф. Зелінський, О.Г. Кальман, І.М. Компанієць, О.М. Костенко, М.Й. Коржанський, Т.П. Кудлай, А.С. Курманов, І.П. Лановенко, С.Я. Лихова, В.Г. Лихолоб, В.М. Малишко, В.І. Маркін, А.Ф. Мінекаєва, А.А. Музика, В.О. Навроцький, Б.М. Одайник, О.С. Островський, М.В. Палій, Д.В. Рівман, А.В. Сав-

ченко, В.В. Скибицький, В.В. Сташис, Є.Л. Стрельцов, А.В. Тарасенко, В.Я. Тацій, І.К. Туркевич, Ю.Ю. Фисун, О.Г. Фролова, М.І. Хавронюк, І.Г. Швидченко, К.М. Шевкопляс, Л.Г. Шнайдер, Л.В. Ярмол, С.С. Яценко, але в сучасних умовах побудови правової держави ця проблематика набуває особливого значення, тому її наукова розробка не втрачає своєї актуальності.

Мета статті (постановка завдання). Метою статті є розкриття проблеми формування інституту кримінально-правової охорони свободи совісті та віросповідання з урахуванням сучасних досягнень кримінально-правової науки.

Виклад основного матеріалу. Дохристиянський етап розвитку відповідного законодавства на східнослов'янських територіях характеризувався пануванням язичеських релігій. У релігійних практиках язичництва як релігійний проступок (складно говорити про правопорушення) розглядалась поведінка, що була пов'язана з порушенням волі богів, яка нібито транслювалася жерцями, або нехтуванням установленнями волхвів щодо дотримання язичеських релігійних звичаїв, обрядів і ритуалів. Прикладом такого нехтування, більш того, богохульства, з відповідною відплатою богів стала описана у «Повісті минулих літ» (літописне зведення, складене в Києві в XI – на початку XII століття Нестором) [2] смерть напівлегендарного київського князя варязького (данського) Олега Віщого від укусу змії, яка